

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՅ

Ս. ՅԱՐՄԱՐԵԱՆ

Թաւրիզի հայերի մի քանի հասարական հիմնարկութիւն- ների մասին

Պարսկաստանում բնակւող հաւերին կարելի է երկու խմբի բաժա-
նել. մէկ, որոնք սկսած մեր պարսկական ժամանակներից բնակւում են
Հաւաստանի Պարսկահալք կոչւած մասում, որ է Պարսկաստանի արեւմտեան
մասը, ալսինքն՝ Խոլում, Սալմաստում, Ուրմիում, Թաւրիզում, Ղարաղա-
ղում և մի քանի քաղաքներում. իսկ միւսը, որսնեթերորդ դարում
Շահ-Աբասի օրով գաղթածները, որոնք բնակւում են Թէհրանում, Սպա-
հանում և ուրիշ տեղերում: Արդարեւս կենտրոնը, ինչպէս առհասա-
րակ, նոյնպէս և հաւերի համար Թաւրիզն է:

Թաւրիզում բնակւող հաւերը կենտրոնացած են ալք քաղաքի երկու
թաղերում—Բերդաթաղում (Ղալա) և Լիլաւալում (Լէլիապատ):

Առհասարակ Պարսկաստանի, մասնաւոր թաւրիզի հաւերի կեանքը
մի շար հետաքրքրական երեւոյթ է: Վրանք իրանցով փառաւոր ապացոյց են
հաւերի կենսունակութեան, քաղաքակրթութեան ընդունակ լինելուն:
Սոցա կեանքը լաւ ապացոյց է, թէ ինչպէս կարող է մի հաւ հասարա-
կութիւն չառաջադիմել, ամենալաւ ձգտումներ արդարաւորել և խոշոր
քաղքերով դիմել դէպի հանրօգուդ գաղափարների իրագործումը, երբ նա
աղաք է նստապէս ծրարւած զանազան արգելքներից, որոնք մեռցնում են
նրանում ամեն տեսակ լաւ ձգտում: Եւ ալն էլ Պարսկաստանում, ուր
կեանքը ալքեան տխուր հանդամանքներով է չրջապարւած: Սոցա կեան-
քին մի քիչ մօտ ծանօթացողին ապշեցնում է ալն հասարակական հիմ-
նարկութիւնները և զանազան ընկերութիւնները, որոնք գոյութիւն ու-
նին սրանց մէջ: Թաւրիզում ներկայումս կան՝ երկու եկեղեցի, երկու
երկսեռ դպրոց, երկու բնմ, տպարան, երկու կանանց բարեգործական ըն-
կերութիւն իրենց արհեստանոցներով և մանկապարտէզներով, մի լսարա-
նական ընկերութիւն, մի խնայողական ընկերութիւն, երկու հասարակա-
կան գրադարան-ընթերցարան և երկու ուրիշ ընկերութիւն: Սոքա բոլորն
էլ մեծ կամ փոքր չաղողութեամբ գործում են: Այս անգամ ես ուղղււմ

եւ ալս ճամաւորս ծանօթացնել «Մուրճ»-ի ընթերցողներին սրանցից իւրաքանչիւրի գործունէութեան հետ:

Բայց առաջիմ հրաւիրում եւ ընթերցողի ուշադրութիւնը թաւրիղեցոց մի քանի առանձնապարկութիւնների վրայ:

Ասեցի, որ Թաւրիզում հալերը բնակուած են երկու թաղում Ղալալում և Լիլաւում: Ենթոյն Պարսկաստանում լաճախակի տեղի ունեցող լարձակումների և հալածանքների, հալերը ապրում են խիտ կուտակած և հալածանքներից ազատ պահելու ջարմարութիւն ունեցող բնակարաններում: Ոչ մի լուսամուտ փողոցի վրայ, փողոցները խիտ նեղ, տները բակերի խորքում, բակերի ծանր դռները միշտ փակ: Բնակարանները զարմանալի միակերպութիւն ունին—բակից մտնում է ընդհանուր նախասենեակ, որի զանազան կողմերում միմեանց հետ հաղորդակցութիւն չունեցող սենեակներ: Սենեակները փռած պարսկական լաւ գորգերով, նոյն իսկ ալիպիսները, որոնք եւրոպական կահկարասիքով են զարդարւած—ալս էլ լաւաջանում է Թաւրիզում տախտակացու փայտի թանգութիւնից: Թէև երկու թաղերը միմեանց կից են և միմի կենտրոնից մինչև միւսի կենտրոնը քսան րոպէի որովճանապարհ է, աչնուամենայնիւ սրանք խիտ բաժանւած են միմեանցից: Երկու թաղերը շատ սիրում են միմեանցից անկախ գործել, միայն անկախ գործած լինելու համար, բայց ոչ թէ մի առանձնապարկութիւն կամ ինքնուրոյնութիւն պահպանած լինելու համար: Մի թաղը անպարճառ ունի ալն, ինչ որ միւսը, միմի արածը միւսը անպարճառ կը ցանկալ կրկնել, մինը միւսի արձագանքը կը հանդիսանայ, ալսպիսով երբեմն էլ մինը միւսին խոչնդոտ դառնալով: Ղալան առհասարակ ունեւորների, աղաների թաղն է, իսկ Լիլաւան չքաւորների: Շատ բաներ Թաւրիզում տրադիցիալով են տարւում, մի անգամ ընտրած ձեւից դժարութեամբ են գուրս դալիս: Իսկ հիմնարկութիւնները երբեմն խիտ կաղում են: սրա պարճառը, ի հարկէ լճացած շրջապատն է և ինտելիգէնտների բացակայութիւնը: սակայն ալս մասին չեմ:

Թաւրիզի երկու եկեղեցիներին կից կան երկուսն զպրոցներ: Ղալալում՝ տղաւոց—Արամեան 7 տարւալ կուրսով, օրիորդաց—Հակոբեան, 6 տարւալ կուրսով, իսկ Լիլաւում՝ տղաւոց—Հակոբեան, 6 տարւալ կուրսով, օրիորդաց—Թամարեան, 5 տարւալ կուրսով: Գլխաւորներն տնտեսական մասը կառավարում է ժողովրդից ընտրւած հոգաբարձուների ձեռքով: Հոգաբարձուները Թաւրիզում ալն չեն, ինչպէս Աովկասում: ալստեղ նրանց իրաւունքներն աւելի ընդարձակ են: Նրանք համարեա ամեն բանում համարում են ժողովրդի ներկայացուցիչները: Բացի գլխաւորից նրանց իրաւունքը տարածւում է և եկեղեցու գործերի վրայ: Նրանք են լինում առաջնորդի պաշտօնական խորհրդակիցները կարիքի դէպքում, գլխաւորաբար թաղերին վերաբերեալ գործերում: Որովհետև հոգաբարձու ընտր-

ում են հասարակութեան մէջ «պարաւոր» մարդիկ, աշխնքն՝ հարուստ, կշիռ ունեցող, ուստի երբ հարկաւոր է լինում կառավարութեանը զանազան դիմումներ անել հասարակութեան կողմից հոգաբարձուներն են լինում հասարակութեան ներկայացուցիչները: Նշել է ժամանակ, երբ հոգաբարձուները մինչև անգամ մանր վէճեր և դատեր էլ են քննելիս եղել: Սակայն այս իրաւունքները հիմա համարեալ թէ հաւասարել են զէրօի. այժմ հոգաբարձուները վարում են զպրոցների տնտեսական գործերը և երբեմն ներկայացուցիչ են լինում կառավարութեան առաջ ժողովուրդի կողմից:

Թաւրիզի տղաւոց զպրոցները աւելի ընդարձակ կուրս ունին քան օրիորդացը. զպրոցների կուրսը ընդհանրապէս նոյնն է ինչ որ Լոյկասի ծխական զպրոցներինը առաջ, երբ ունէին աշխարհադուլթիւն և պատմութիւն, իսկ տղաւոց զպրոցներում անցնում են նաև լեզուներ՝ պարսկերէն, ֆրանսերէն և ռուսերէն, որից զուրկ են օրիորդները: Ղալալի զպրոցներն աւելի ասպիտի են քան Լիւաւալինը: Վպրոցների արդիւնքներն են բացի դրամադուլթներից սորացած տոկոսը նաև պատահական բաներ. ներկայացում, վիճակախաղ, Նէլը և ալլն: Վպրոցներից իւրաքանչիւրը ունի իւր թաղերասարհը հաստատուն բեմով, ուր տարին մի քանի ներկայացումներ են լինում համարեա բացառապէս բարեգործական նպատակով. այս է պարծառը, որ աշտեղի ժողովուրդը դժւարութեամբ է կարողանում հասկանալ թէ հնարաւոր է թաղորոն զնալ նաև տոմսակ դնելու ցանկութիւն արտալպիւրելով և ոչ թէ խնդիրքով առաջարկւած տոմսակը գնելուց լեփուր: Նոյն իսկ լինում են մարդիկ, որոնք վիրաւորւում են, եթէ իրենց զանազան պատճառներով տոմսակ չէ առաջարկւած, կամ աւելի ուշ է առաջարկւած, քան մի ուրիշին, որը իրենից մի աստիճան ցած է: Որպէս զի մի դաղափար տւած լինինք, թէ Թաւրիզում ինչ արդիւնքներ են վերցնում ներկայացումներից, ասենք, որ լինում են ներկայացումներ, որոնց առաջին կարգը նշանակւած է լինում 25 զօան, (5 ռուբլի) և ամենից շատ մուշտարի առաջին կարգին է լինում, որովհետև ունեւոր և քիչ թէ շատ դիրքով մարդը իրեն համար սլաղաւեր չի համարում երկրորդ կարգում նստելը: Նւ ալսպիտով արդիւնք ստացւում է 200—300 թիւման (400—600 ռուբլի). (Միանգամ ընդ միշտ ասեմ, որ թիւմանը հաւասար է երկու ռուբլու, իսկ զօանը 20 կոպէկի. թէև ներկայումս ռուսական թղթադրամ ռուբլին աչտեղ արժէ 5 զրան 11 շալի, աշխնքն 1 ռուբլի 11 կոպէկ). իսկ Արամեան զպրոցը սովորաբար տարին մի ներկայացում է տալիս թուրքերէն լեզուով, տոմսակները դրոււմ են թաղաժառանգի հովանաւորութեան տակ, թաղորոն են դալիս հարուստ թուրքեր, հասցւթ լինում է 1000—2000 թիւման: Ներկայացումներ տրււում են զպրոցների, բարեգործական ընկերութիւնների և ալ հիմնարկութիւնների համար:

Թաւրիզում ներկայումս գոյութիւն ունեցող ընկերութիւններից աչքի-
են ընկնում կանանց երկու բարեգործական ընկերութիւնները, Զարմա-
նալի է, չէ՞, Պարսկաստանում, բարեգործական ընկերութիւն աչն էլ կա-
նանց.—բայց կան և ունին բաւական ընդարձակ գործունէութիւն։ Նա-
խորդ նամակումս գրել էի, որ Պարսկաստանի հաջ կանաչք շաղ
բաներում բարձր են տղամարդկանցից և աղջ շաղ բաներում երե-
ւում է, Նախ աչ բարեգործական ընկերութիւնները.—մինչդեռ տղա-
մարդկանց հիմնած ընկերութիւնները մեռնում են, կամ երբեմն մա-
համերձ վիճակի մէջ են, կանանց բարեգործական ընկերութիւնները աւելի
գորանում և ընդարձակում են իրենց գործունէութիւնը։ Եւ որ զարմանա-
լին է՝ կանանց բարեգործական ընկերութիւն կալ նաև Սալմաստում,
Բաֆթում ծննդավայրում, որը և նրա անունով կոչւում է «Բաֆթի» ընկե-
րութիւն։ Այս ընկերութիւնը աչնքան էլ մեծ գործունէութիւն չունի և
աչս պատճառով ցանկութիւն է չալդնել միանալ Թաւրիզի բարեգործա-
կան ընկերութեան հետ, որով չոչ ունի աւելի օգտակար լինել։ Թէ ինչ
ղեր են խաղացել Սալմաստում կանաչք «զաղթականների» վերաբերմամբ,
դա շարերին չալդնի է։ Նախորդ նամակումս գրել էի, որ Սալմաստում
սպանւած 9 զաղթականների թաղման ժամանակ միաչն մի քանի կա-
նաչք են ներկալ եղել։ Բանից դուրս է գալիս, որ հէնց աղջ կանաչք են
շարունակ նրանց պահպանողները։ Ի գէտ։ Մահւամ գիւղում, ուր տեղի
էր ունեցել 9 զաղթականների սպանութիւնը, սպանեցին գիւղի ականա-
ւոր մարդկանցից երկու հոգի, ենթադրում են, որ «զաղթականների» ըն-
կերները արած կը լինին վրէժ լուծելու համար։ Եւ աչս երկու սպանու-
թիւնից վերոյ կառավարութիւնը պահանջում է, որ գիւղից դուրս անւին
երեք կին, որոնք իբր պահել են սպանողներին, և գիւղացիները տրամա-
ղիր են եղել աղջ անելու, բայց ոմանց սպառնալիքներից վերոյ չեն հա-
մարձակում դուրս անել նրանց, մանաւանդ որ աղջ կանաչք, գիւղում կալ-
ւածներ ունենալով, վերջնականապէս կը քալքալէին տնտեսապէս։

Բայց անցնենք կանանց բարեգ. ընկերութիւնների գործունէութեան։
Սոցանից մինը կոչւում է «Հալուհայ բարեգ. ընկ. Գաւրիթում»։ Սա գոյու-
թիւն ունի 1891 թւից սկսած, կենտրոնը Լիլաւում է և ըստ իւր կանո-
նադրութեան § 38-ի «... իւր գործունէութիւնը սկսում է Լիլաւ թաղի
օրիորդաց դպրոցին բաղմակողմանի խնամք տանելով, քանի որ նորա
երևան դալու պատճառը եղել է Լիլաւ թաղի օրիորդաց դպրոցը, ժա-
մանակի ընթացքում համեմատ իւր նիւթական միջոցների նա տարածում
է իւր գործունէութիւնը և Լիլաւ թաղից դուրս» (Կանոնադրութիւն Հ.
Բ. Ընկ. Գաւրիթում. Գաւրէթ 1895), Այս ընկերութեան նպատակն է, ըստ
նոյն կանոնադրութեան, «... նպատակ իգական սեռի լուսաւորութեան,
օգնել չքաւոր ընտանիքներին, նպաստել Պարսկաստանի համար վարժու-

հուլիսի 1-ին պատրաստողներին, օգնել չքաւոր աշակերտներին, աղէտների ժամանակ ժողովրդին, իւր հաշուով Պարսկաստանում պահել կլին րժշ. ունիւնել պիտի ասել, որ կանանց ալս ընկերութիւնը, շնորհիւ իւր նիւթական բարձր վիճակի բաւական գործ է կատարել, իւր գլխաւոր նպատակն է օգնել լուսաւորութեան տարածման, որը սակայն ալժամ չի կարողանում ցանկալի չափով անել շնորհիւ Տաճկաստանից դադրած հայերի, որոնց պահպանութեան համար ահագին գումարներ է գործադրում, Բալցաւելի լաւ է թւերով ծանօթանալ նրա գործունէութեան հետ, որով պարզ կը տեսնենք նրա գործունէութեան ընդարձակելու խոշոր քաղերը, Ընկերութիւնը հաշուում է ուսումնական տարիներով, Ընկերութեան հասոյթները, և գրամագլուխը միասին եղել ևն ուսումնական տարիներում՝

Ուսումն, տարի	Պատան
1891—92	2011
1892—93	3943
1893—94	8758
1894—95	11557
1895—96	23262
1896—97	56955
1897—98	67621

Վերջին տարւոյ գումարը, եթէ ուսական ուրբիներով հաշուել լինինք, անում է մօտաւորապէս 13,524 ուրբի 20 կոպէ:

Սկզբնական տարիներում, մինչև 94 թիւը ընկերութիւնը իւր հասոյթները ամբողջովին գործադրել է լուսաւորութեան վրայ, իսկ 94 թիւից սկսած նրա հասոյթների բաւականին մասը գործադրել է դադրականների վրայ, Վաղթականների համար ընկերութիւնը թէ իւր միջոցներից և թէ իւր ձեռքով հանգանակած գումարից ծախսել է.

Տարի	Պատան
1893—94	4397
1894—95	4767
1896—97	4825
1897—98	9742
	23731

Ուրեմն ընդամենը ծախսել է ուսական ուրբիներով 4746 ուրբի 20 կոպէկ: Բացի սրանից ներկայումս էլ ահագին քանակութեամբ դադրականներ է պահում, որոնց ձրիակերութեան վարժեցնելով մի կողմից, միւս կողմից իւր միջոցները չի կարողանում բաւարար չափով լուսաւորութեան վրայ գործադրել. ներկայումս կարծեմ օրական մօտ 30 ուրբի է ծախսում դադրականների վրայ:

Միւս բարեգործական ընկերութիւնը կոչուած է «Արդարադատականի Հայուհեաց բարեգործական ընկերութիւն», հիմնւած է 95 թիւն, կենդորոնացած է Ղալալում: Սրա նպատակն էլ մօրաւորապէս նուէն է. «...օգնել նահանգիս (Արդա-) մէջ՝ հալ իգական սեռի չքաւոր դասակարգի ազգային կրթութեան դործին և ընդհանրապէս հալ կանանց ու օրիորդների մէջ մի քանի անհրաժեշտ արհեստներ տարածել» (Կանոնադրութիւն Արդարականի Հայուհեաց բարեգ. ընկ. Կաւրէժ 1895): Այս ընկերութեան հատկութները և դրամագլուխը միասին եղել են (սա իւր տարին հաշուում է մարտի 1-ից մինչև փետրուարի վերջը):

Տարի	Ղաւան
1895—96	12675
1896—97	16298
1897—98	20324

Սա էլ իւր միջոցներից գաղթականների վրայ ծախսել է 2200 ղաւան, ալսինքն ուստական 440 ուրելի, որով երկու ընկերութիւնները գաղթականների վրայ ծախսած են լինում 5186 ուրելի 20 կոպէկ:

Կանանց բարեգ. ընկերութիւնները ունին մի-մի մանկապարտէզ, իւրաքանչիւրում 30—35 երեխայ, մի-մի կանանց կարուճի արհեստանոց, մի-մի գորգի գործարան, ուր սովորեցնում են գորգագործութիւն: Իրենց հաստկութիւնն են բացի անդամավճարներից և դրամագլխի տոկոսից նաև ներկայացումներից, վիճակախաղերից և զանազան երեկոյթներից գոյացած արգիւնքները.—մինչև անգամ, որ մեր կարծիքով անհերքելի է, դպրոցների երեխաների համար իրենց կազմած թոնածառերից, որտեղ մուրք ունենալու համար աշակերտներից փող է առնւում: Այստեղ էլ ինչպէս առհասարակ Թաւրիզի հիմնարկութիւններում եղած պակասութիւնները առաջ են գալիս ինտէլիգենտ ուժերի բացակայութիւնից: Այնուամենայնիւ, ի նկատի առած Պարսկաստանում կնոջ սորվական վիճակը, ալս բոլորը ի հարկէ շատ մեծ գործեր են, որ անում են ալստեղի կանաչք: Թաւրիզում կանաչք և երկրասարդ աղջիկները չրջում են կապույտ չարսաներով, դուրս չեն գալիս որդամարդ-հիւրի առաջ, միշտ համարեա փակ կեանք են վարում: Շատ կանաչք կան, որ Թաւրիզի բազարը չեն տեսել: Նոր-նոր, շնորհիւ վերջին մի քանի տարիներում Արմկասից եկած վարժուհիների, ալստեղի կանաչք կամաց-կամաց սկսում են մարդամէջ դուրս գալ, հիւրեր ընդունել և ալսն—ալսն էլ մի քանի ընտանիքներում միայն, բայց չարսաւը չեն թողնում դեռ, երևի դա շատ մեծ քաջ է:

Միւս կարեւոր և ներկայումս լաջողութեամբ գործող ընկերութիւնն է «Թաւրիզու Լսարանական ընկերութիւնը», որի նպատակն է «Տառն և հինգ օրը մի անգամ հերթիւ և պարբերաբար թէ Ղալալում և թէ Լիւլաւում դպրոցների սրահում հալ հասարակութեան որալ ծրի դասախօսու-

թիւններ, դանդաղան հետաքրքիր, շահեկան և օգտակար նիւթերի վրայ, ինչպէս՝ դիրտական, դրական, առողջապահական, պարմական, մանկավարժական և այլն, նիւթերը դասախօսութիւնից չեղող կ'ենթարկուին հասարակական վիճարանութեան»¹⁾։ Ամենակարևոր կէտը, ինչպէս տեսնում էք այն է, որ նիւթերը դասախօսութիւնից չեղող ենթարկուում են հրապարակալին վիճարանութեան, որի ընթացքում նիւթը աւելի պարզաբանուում է։ Այս ընկերութիւնը ներկայումս դասախօսութիւններ է դալիս ամեն շաբաթ և սորա քարեխաւ աղիւցութիւնը անվիճելի է։ Թէև նիւթերը և նրանց մշակութիւնը ոչ միշտ համապատասխան և հասկանալի են լինում ունկընդիր հասարակութեան համար, շնորհիւ ձեռնհաս ուժերի բացակայութեան, աճուամիսնալիւ սրանք անշուշտ իրենց աղիւցութիւնը թողնում են մարդկանց վրայ։ Ընկերութիւնը հաստատուած է 98 թւի մարտի 1-ին և մինչև հիմա որեւէ է 23 դասախօսութիւն, որոնց ցանկը գուցէ ունեց համար հետաքրքիր լինի։ Սոքա են—Օղը առողջապահական տեսակէտից, Մանկանց կրթութիւնը, Պարսկահայոց անցեալը, Միսը առողջապահական, դիրտական և տնտեսական տեսակէտից, Հրաբուխները, Անձնապանութեան մասին, Կիրք և նրա աղիւցութիւնը, Նանսէնի հիւսիսալին քննութեան ճանապարհորդութիւնը, Ալեոհոլականութեան մասին, Սնունդ, Լեզուների ծագման մասին, Կնոջ կոչումը, Ընկերական խնդիրներ, Արդպատականի տնտեսական դրութիւնը, Հասարակական վարք ու բարք, Քաղաքական տնտեսութիւն, Հալոց հին դրականութիւնը, Քաղաքական տնտեսութիւն (չարունակութիւն), Անհատին պարտականութիւնները հանրալին գործերում, Հագուստները պարմական և առողջապահական տեսակէտից, Ընդունքը պարմական տեսակէտից, Կովկասի հալոց նորսօղուն գրականութիւնը, Տիեզերքի մասին։

Նրդու ընկերութիւն թաւրիղում ընդհանուր են երկու թաղի համար ևս—մինը լսարանականը, միւսը «Խնայողական ընկերութիւն հալոց Դաւրիթում»։ Թաւրիղեցիք միալն ժամանակաւոր բարեգործութեան կամ օգնութեան համար չեն մտածել, մտածել են նաև չքաւոր մարդկանց միջոց որալ մի գումար խնայելու։ Այս ընկերութեան կանոնադրութիւնը փալլում է հետեւալ վերտառութեամբ. նշանաբան—խնայողութիւն, հաւատարմութիւն աշխատութիւն։ Նպատակը արդէն վիշեցի, նաև ալն—«...ևս և խղճի միօք ամեն ջանքով ու հաւատարմութեամբ խորհել, աշխատել ու գործել ի շահ և ի լաւաշաղիմութիւն ընկերութեան»։ Ինչպէս տեսնում էք փքուն խօսքեր, Ընկերութեան կանոնադրութիւնը իրաւունք է տալիս անդամներին ծախել իրենց բաժնետոմսերը (որոնք արժեն 24 դռան), և անդամներին չարերը օգտելով ալլ իրաւունքից և կարիքից զրդւած

¹⁾ Կանոնադրութիւն. Թաւր. լսրան. ընկերութեան. Դաւրէթ 98 թ.

վաճառում են բաժնեդրոմները որով, ինչպէս ասում են, բաժնեդրոմները կենդանացել են մի քանի հարուստների ձեռքը: Ներկայումս ընկերութեան վարչութիւնը փողը չափեցնում է ոչ միայն առուորուրի մէջ, այլ որոշուով տալով Պատահել է, որ առուորուրի մէջ ընկերութիւնը վնասուել է: Ընկերութեան հրատարակած «Յաշտարարութեան» մէջ, ուր որւած է չորս տարւալ հաշիւը կարգում ենք:

Խնայողական Ը. Վարչութիւնը պատիւ ունի պատւ ներկայացնել ընկերութեան չարգելի անդամներին նախընթաց չորս տարւան գործողութեանց համառօտ հաշիւն:

1897 թիւ. ապրիլ 1-էն 94, 95, 96 թւականներին. 4045 հաւ բաժնեդրոմների, արժէք 109,933 ղոան 20 կոպ.

1897 լունիս 1-էն ցվերջ դեկտ. 720 բաժնեդրոմներէն դանձւած 17,280 » — »

Գումարն է . . . 127,213 ղոան 20 կոպ.

100 հալ նուէլ ղուտ չահ . . . 3,203 ղ. 70 կ.)

Տոկոս ստացած, ծախքերն հլ-

լիւէ ետքը 15,125 » 57¹/₂ կ.) 17,329 — 27¹/₂ »

(որով թմնը. տարէն չահերէ

143⁴/₈ կոպ.)

1898 թ. ապրիլ 1. գումարն է . . . 144,542 ղոան 47¹/₂ կ.

Արդ 1898 ապրիլ 1-ն

1894 թիւ մէկ բաժնեդրոմ արժէ 35 ղ. 20 կ. 1200 հաւ 42240 ղ.

1895 » » » » 30 » 80 » 1449 » 44620 » 20 կ.

1896 » » » » 27 » 80 » 1396 » 38808 » 80 »

1897 » » » » 26 » 05 » 720 » 18756 » — »

4765

Գումարն է . . . 144434 » 00 »

Առ ձեռն մանր ծախուց համար 108 » 47¹/₂ »

Գումարն է 144542 » 47¹/₂ »

Ներկայումս ընկերութիւնը ունի 144,542 ղոան, մօտ 28,903 ու.

Թաւրիդեցոց առանձին ուշադրութիւնը գրաւում է լուսաւորութեան խնդիրը, ոչ միայն Թաւրիդում, այլ և գաւառներում. այդ նպատակով կան հիմնած երկու ընկերութիւններ ես, որոնցից մէկը «Ընթերցասիրաց գրադարանական ընկերութիւն», որի «Նպատակն է Արդպագականի լսողական չքաւոր դատակարգի մէջ տարածել ընթերցասիրութիւն, բաց անելով Թաւրիդում մի ձրի ժողովրդական ընթերցարան», իսկ Արդպագականի ղաւաղան տեղերում նոյն բանն անել, կամ գոյութիւն ունեցող ընթեր-

ցարաններին նպաստներ տալ ¹⁾։ Այս ընդարձակ ծրագիրը ընկերութիւնը չի իրագործել, իսկ ինքը ներկայումս մահամերձ գրութեան մէջ է։ Սրա գործունէութիւնը աչն է եղել, որ Թաւրիզում մի ժամանակ ունեցել է ձրի ընթերցարան, բայց վերջում ինչ-ինչ պարտաւորութիւնով լւր ընթերցարանը փոխադրել է Մարաղա, կարծեմ հէնց սրանով էլ սահմանափակւել է նրա գործունէութիւնը։ Իսկ միւսը «Գլորոցական բարեսիրական ընկերութիւն», որի «...նպատակն է օգնել Աորպատականի հալոց դպրոցների մէջ գրեւած չքաւոր աշակերտաց և աշակերտուհեաց, տալով նոցա ուսումնական ամեն պիտուիքներ ²⁾»։

Թաւրիզում կան երկու հասարակական գրադարան-ընթերցարաններ։ Սոցանիյ մինը, Լիւաւաչինը, կոչւում է «Աբովեան գրադարան» ի չիւշադակ անցեալ տարի լրացած Աբովեանի մահւան լիսնամնակի։ Լիւաւաչինը աւելի կանոնաւոր է և կարծեմ աւելի հարուստ։ Սրանում են կովկասի հալոց բոլոր թերթերը, նաև Ռուսաստանի, Արեմոեան Եւրոպայի և Եգիպտոսի մի քանի հալ թերթեր։ Յաճախորդներ չադ քիչ ունին։ Մի ալ անգամ մանրամասն կը գրեմ սրանց գործունէութեան մասին։

Սոքա են ներկայումս Թաւրիզում գոյութիւն ունեցող ընկերութիւնները։ Իսկ մօր անցեալում գոյութիւն է ունեցել «Հալոց կրթական Սէր ընկերութիւն», որի անդամները որոշ «կուսակցութեան» մարդիկ լինելով, ալդ ուղղութեամբ էլ գործել են դպրոցական և առհասարակ կրթական գործի մասին հոգալով։ Այս ընկերութեան կանոնադրութիւնը սկսւում է մի աղդու զիմուծով զէպի «լարգելի հալերը», որի մէջ գիւղացու բոլոր թշառութիւնը տգիտութիւնից չառաջ եկած համարելով, առաջարկում է օգնել իրեն, ալդ պակասը վերացնելու գործում։ Բայց այս ընկերութիւնը, ինչպէս ասացի, արդէն մեռած է։

Չը բաւականանալով այս ամենով Թաւրիզի հալերը ալժմ մրաժոււ են շար աւելի խոշոր բաների մասին.—ամբողջ Աորպատականի համար Թաւրիզում հիմնել մի կենտրոնական ուսումնարան և ունենալ մի օրաթերթ։ Երկուսի համար էլ լուրջ արգելքներ չը կան, և շար հաւանական է, որ մօր ապապալում իրականութիւն ստանան։ Գիշար է մի քիչ լրագրի խնդիրը, որի գոյութիւնը խափանել կարելի է մի քանի թիւմանով։ Ինչպէս ասում են, բաւական է մի չարձակում տեղացի որևէ ազգեցիկ մարդի կամ Տաճիկ կառավարութեան ղէմ, էլ չսեսմ Պարսկաստանի ղէմ, և ահա թերթը վրանդւած է։ Դէ, ի հարկէ աշխարում են այս տեսակ պատահարներից ազատ պահել ապագայ թերթի գոյութիւնը։

¹⁾ Կանոնադրութիւն՝ Ընթ. Գրադ. ընկերութ. Թաւրիզ 1895 թ.

²⁾ Կանոնադրութիւն Գրոցական բարեսիրական ընկերութեան Դաւրէթ, 1895 թ.

Մի չափազանց դժվերի և ամեն կողմով օգտակար բան է այն միտքը, որ աշխատում է իրադրոճել աթմեան առաջնորդ Սահակ Լալիսկոպոս Ալփարեանը. — առաջնորդարանին կից կազմել մի մարմին, առաջնորդական խորհուրդ, հալարնակ դաւառներից ընտրւած ներկայացուցիչներից կազմւած: Այս խորհուրդի գերը պիտի լինի մասնակցել Արրպատականի հալարի այն գործերում, որոնք առաջնորդարանի միջոցով են կարարուած: Յալդին է, որ Արրպատականի առաջնորդարանը նաև մի քաղաքական մարմին է ճանաչուած թէ Պարսից կառավարութեան և թէ դեսպանների կողմից: Այս պարճառով Սրբազան Ալփարեանի հրամանով Սալմաստի չալորդ Խաչիկ վարդապետը ներկայուած չըջում է գաւառները և ընտրութիւններ է կարարում:

Կենտրոնական ուսումնարան ուղում են բանալ նաև Սալմաստում, գիւղադրեանական, որի համար ամեն բան պարարտ է, Ռուսաստանում գտնւած Սալմաստեցի վաճառականները խոչոր նւիրադուլիւններ են արել, մնում է շինութիւնը կառուցանել: